

JANA LEVICKÁ

Efektívna komunikácia, t. j. výmena a prenos informácií, sa predovšetkým v odborných kruhoch nezaobíde bez jednoznačného jazyka, spoľahlivo formulujúceho metódy a výsledky najnovších výskumov. Opakom takéhoto vyjadrovania je priveľký komunikačný šum v podobe príliš variantného terminologického aparátu, ktorý zažíva ne jeden jazyk v mnohých vedných oblastiach. V takom prípade je imperatívom systematická starostlivosť o terminológiu daného odboru. Tá zahŕňa viacero etáp, počnúc deskripciou cez harmonizáciu pojmového a následne aj terminologického systému, končiac unifikáciou, normalizáciou či štandardizáciou terminologických jednotiek (Levická, 2005). V ideálnom prípade sa starostlivosť o terminológiu uskutočňuje nielen na podnet politických inštitúcií a z iniciatívy lingvistických centier, teda takpovediac zhora, ale najmä na horizontálnej úrovni v jednotlivých odborných obciach, t. j. medzi primárnymi používateľmi odborných kódov, ktorí by mali mať najväčší záujem o funkčnú a transparentnú komunikáciu.

Unifikácia terminológie predpokladá centralizovanie a koordináciu terminologickej práce, ktorá, ako píše R. Dubuc (1972, s. 203), zahŕňa zhromažďovanie existujúcich terminologických zdrojov v akejkoľvek forme, presadzovanie systematického a metodického prístupu k terminologickej práci vo všetkých oblastiach a sprístupnenie existujúcich, ako aj rodiacich sa terminológií širokej verejnosti v čo najkratšom čase. V súčasnosti všetky vymenované činnosti dokážu zabezpečiť práve terminologické databázy.

1. Vymedzenie termínu a pojmu terminologická databáza

Variantnosť existuje už pri samotnom pomenovaní pojmu *terminologická databáza* a pri nejednotnom používaní a chápaní jeho jednotlivých jazykových označení, čo svedčí jednak o postupnom konštituovaní tohto pojmu a jednak o používaní nielen rôznymi odborníkmi, ale aj laikmi.

V slovenčine sa používajú hneď tri termíny (*terminologická banka*, *terminologická databanka*, *terminologická databáza*¹), obdobná situácia je vo

¹ Slovenské internetové stránky najčastejšie hovoria o *terminologickej databáze*, v angličtine vykazuje najvyššiu frekvenciu termín *term bank* a *terminology database*, kým vo francúzštine

francúzštine (*banque de terminologie, banque de termes, base de données terminologiques*). Angličtina disponuje až štyrmi odbornými pomenovaniami (*terminological data bank, terminological database, terminology database, term bank*).

Podľa normy ISO 1087-1: 2000 *terminologická banka* je „banka dát, ktorá obsahuje terminologické údaje“ a *terminologická databáza* sa definuje ako „databáza, ktorá obsahuje terminologické údaje“².

S. Pavelová a D. Noletová v príručke *Handbook of terminology* (2001), ktorá vznikla pri tvorbe kanadskej terminologickej databázy Termium, považuje *terminologickú banku* (resp. *terminological data bank*) za nadradený termín, keďže ju tvorí niekoľko navzájom prepojených databáz³, ktoré môžu naraz používať viacerí terminológovia⁴.

M. Rogersová (2006, s. 588) rozlišuje medzi *term banks* (ktoré sa pôvodne nazývali *terminological data banks* alebo *terminology data banks*) a *termbases* (tie sa podľa nej niekedy stotožňujú s *terminological database* alebo *terminology database*). Prvé zvyčajne označujú počítačovo spracovaný celok terminologických údajov (napr. termínov, definícií, informácie o používaní atď.) vytvorený a uchovávaný vo veľkých organizáciách. Druhé sú podľa nej bežnejšie a majú za následok to, čo možno nazvať demokratickou terminologickými zdrojov⁵. Priznáva však, že rozdiely medzi nimi sa v praxi stierajú.

Podobne aj S.-E. Wright a G. Budin (2001, s. 878) hovoria o spojení *term banks* ako o databankách zhotovených na mieru, ktoré majú často „zložitej-

banque de terminologie a base de données terminologiques. I. Masár (1991, s. 165) používa termíny *terminologická banka* a *banka termínov* ako synonymné a definuje ich ako „systematický automatizovaný slovník pojmov a termínov, ktorý môže buď vo veľmi krátkom čase odpovedať na základné otázky vzťahujúce sa na konkrétny termín, buď v relatívne dlhšom čase poskytnúť informácie o terminologickom súbore v istej oblasti vedy a techniky“.

² T. j. údaje, ktoré sa vzťahujú na pojmy alebo na ich označenia.

³ Database – a collection of logically interrelated data accessible using appropriate software.

⁴ Data bank – a collection of interrelated databases organized in such a way that it can be consulted by many users.

⁵ Kľúčovým rozlišovacím príznakom medzi týmito dvoma typmi je podľa nás reprezentatívnosť, resp. jej absencia v prípade terminologických databáz vytváraných malými kolektívami a najmä jednotlivcami, napríklad prekladateľmi, pretože na rozdiel od koncepčne a systematicky budovanej databázy sa prekladateľské terminologické pamäte viažu na terminológiu konkrétnych odborných textov od konkrétnych klientov.

šie funkcie [...] než databázy“ vrátane „najrôznejších aplikácií, interaktívnu štruktúru záznamov“ a väčšiu komplexnosť a rozsah.

K.-D. Schmitz vo svojej stati o terminológii a terminologických databázach v *Encyclopaedia Language and Linguistics* (2006) používa termín *terminological data banks*, pričom v zátvorke sa objavuje konkurenčný termín *term banks*. Navyše jedna z podkapitol má názov *Terminology databases*. Ani jeden z týchto termínov však autor nedefinuje.

Aj na základe skutočnosti, že dve z najväčších databáz – IATE a Terminusium – sa všade uvádzajú ako *database*, prikláňame sa k termínu *databáza* a Sagerovej definícii (1990, s. 169), podľa ktorej terminologická databáza je „súbor odborných terminológií uchovávaný v počítači, zahŕňajúci nomenklatúry, štandardizované termíny a lexikalizované syntagmy spolu s identifikačnou informáciou ich zdroja. Možno ho kedykoľvek použiť ako jednoalebo viacjazyčný referenčný slovník, ako základ pri tvorbe slovníkov, ako prostriedok na kontrolu správneho používania termínov a ich tvorby a takisto ako doplnkový nástroj informačných a dokumentačných technológií“. Z jeho definície vyplýva dôraz na mnohorakosť funkcií a snaha uspokojiť všetky cieľové skupiny databázy. Nepriamo tak naznačuje M. Rogersovou explicitne vyjadrenú inštitucionálnosť databázy, t. j. že ju vytvárajú a uchovávajú veľké organizácie.

1.1. Základné charakteristiky databázy

O charaktere, cieľoch, kvalite a spoľahlivosti databázy vypovedá predovšetkým jej

1. makroštruktúra, t. j. **logické usporiadanie**, ktoré zväčša odráža pojmový systém jednotlivých odborov;
2. mikroštruktúra, t. j. **obsah** jej jednotlivých terminologických záznamov;
3. **metodológia tvorby** terminologického záznamu a **zdrojov**, z ktorých sa terminologické informácie čerpali.

1.2. Funkcie terminologickej databázy ako nástroja terminologického manažérstva

Z hľadiska všeobecnej lingvistiky má terminologická databáza

- A. preskriptívnu funkciu: umožňuje **unifikáciu** terminológií a sprístupnením databázy širokej verejnosti zabezpeču-

je a uľahčuje aj **presadzovanie** už štandardizovaných terminológií;

- B. deskriptívne funkcie:
1. ponúka možnosť mapovania stavu a vývoja terminológií a zároveň okamžitú **aktualizáciu, modifikáciu a dopĺňanie** terminologických údajov;
 2. umožňuje vytvárať rôzne výstupy, v prvom rade **tematické glosáre a slovníky**.

Z terminologického hľadiska terminologická databáza

1. uľahčuje **koordináciu** terminologických aktivít;
2. predstavuje **referenčný zdroj** informácií odborného i lingvistického charakteru – jednak pre odbornú verejnosť, jednak pre lingvistov, prekladateľov a v neposlednom rade aj pre laikov z radov širokej verejnosti.

1.3. Terminologické databázy v zahraničí

Prvé databázy vznikali v 60. a 70. rokoch 20. storočia a niektoré z nich fungujú po viacerých generálnych revíziách dodnes. Sú samozrejmom súčasťou mnohých medzinárodných organizácií, ako je Európska únia (*IATE*), vládnych inštitúcií (francúzsky *AFNOR*, kanadské *Terminium* alebo quebecká databáza *Grand dictionnaire terminologique*) či súkromných spoločností, ako je napríklad Siemens (*TEAM*) alebo Microsoft.

V súčasnosti poskytujú mnohé z veľkých databáz svoje služby buď zadarmo, alebo za odplatu, prostredníctvom internetu alebo na CD nosičoch. Ich veľkosť v nejednom prípade presahuje hranicu niekoľkých miliónov termínov z rôznych oblastí. V skratke predstavujeme tri najväčšie:

1.3.1. Európska únia: IATE (InterAgency Terminology for Europe) a Eurodicautom

Medziinštitucionálna terminologická databáza *IATE*⁶, ktorá sa po skúšobnej neverejnej prevádzke sprístupnila verejnosti v roku 2007, pozostáva z upraveného a zlúčeného obsahu troch hlavných databáz, ktoré doteraz slú-

⁶ <http://iate.europa.eu/iatediff/SearchByQueryLoad.do?method=load>

žili Európskemu parlamentu, Európskej komisii (*Eurodicautom*) a Európskej rade spolu s ďalšími menšími databázami predovšetkým ako pomôcka pri tvorbe, preklade a revízii európskej legislatívy. Po prvý raz v existencii terminologickej práce v európskych štruktúrach sa spracúvajú a do databázy vkladajú slovenské termíny vyskytujúce sa v európskej legislatíve. Počet terminologických záznamov sa odhaduje na 10 miliónov.

Eurodicautom – už neudržiavaná a neprístupná databáza Európskej komisie – bola zo všetkých európskych databáz najväčšia a obsahovala vyše 5,5 milióna termínov v 11 jazykoch Európskej únie.

1.3.2. Kanadské databázy

V Kanade sa problematika terminológie stala súčasťou federálnej politiky rozvoja úradných jazykov ako odpoveď na naliehavú potrebu prekladateľského sektora tohto bilingválneho štátu, preto sa terminologické aktivity na celoštátnej úrovni zameriavajú na traduktológiu. Koordináčnym orgánom sa stala Centrálna prekladateľská jednotka, ktorá spravuje terminologickú databanku Termium a zároveň riadi prácu terminologických komisií v rámci projektu harmonizácie a štandardizácie terminológie. Termium sa orientuje na adresátov Severnej Ameriky, preto sa terminologické záznamy vyplňajú francúzskymi, anglickými a španielskymi terminologickými údajmi. Počet terminologických záznamov tejto databázy už presiahol 3,5 milióna, zatiaľ čo pôvodný zámer počítal len so 100 000 až 300 000 dvojjazyčnými terminologickými záznamami. Termium kladie dôraz na reálne používanie termínov, čo dokladá autentickými citáciami zo spoľahlivých textov, pričom slovom *spoľahlivý* chápe „kompetentne napísaný text“⁷.

V Quebecu zažila terminológia raketový rozvoj v 60. rokoch 20. storočia po prijatí zákonov na podporu a rozvoj francúzštiny, ktorých cieľom bolo zvýšiť prestíž jazyka a rozšíriť jeho odbornú slovnú zásobu, čím by sa dosiahlo pofrancúzštenie priemyselného sektora. Quebecká databáza ***Grand dictionnaire terminologique*** preto mala a má za úlohu napomôcť rozvoj francúzskeho jazyka v anglicky hovoriacej Severnej Amerike vytváraním nových termínov a ich zavádzaním do praxe. Podobne ako Termium aj que-

⁷ Podľa validačných kritérií prijatých Ženevskou medzinárodnou konferenciou o terminológii v decembri 1969.

becká databáza v súčasnosti obsahuje vyše 3,5 milióna záznamov, pričom ročne sa podľa štatistik Quebeckého úradu pre francúzsky jazyk obohatí o približne 40 000 nových termínov a desaťtisíce záznamov sa podarí aktualizovať. Cieľom databázy je v prvom rade štandardizácia a rozvoj francúzskeho jazyka v odbornej komunikácii, no napriek tomu obsahuje aj anglické termíny a definície.

1.4. Terminológia na Slovensku

Po roku 1989 Slovensko zaznamenalo najväčší nezáujem o terminologickú činnosť za celé povojnové obdobie, no napriek tomu sa sporadicky objavovali a objavujú kvalitné prekladové či výkladové odborné slovníky, diplomové a dizertačné práce, ako aj príspevky k teórii terminológie.

V niektorých vedných oblastiach si však nielen uvedomovali nevyhnutnosť terminologického manažérstva, ale sami ho aj uskutočňovali a uskutočňujú, čo dokazuje vybudovanie terminologickej databázy napríklad v Národnej banke Slovenska a v Slovenskom ústave technickej normalizácie. Ide však o čiastkové databázy so špecifickými, úzko zameranými cieľmi bez prístupnosti verejnosti. V prvom prípade je to interná pomôcka pre zamestnancov NBS a v druhom prípade snaha normalizovať terminológiu pre potreby tvorby a prekladu technických noriem. Za zmienku stojí aj anglicko-slovenský odborný slovník Výskumného ústavu spojov z Banskej Bystrice zameraný na terminológiu z oblasti poskytovania poštových služieb a služieb elektronických komunikácií či aktivity Výskumného ústavu dopravného v Žiline v súvislosti s terminológiou právnych predpisov EÚ a predpisov Európskej hospodárskej komisie OSN v doprave. Výsledky týchto dvoch projektov sú prístupné verejnosti prostredníctvom internetu⁸.

Ďalší podnet na urýchlené začatie intenzívnej starostlivosti o slovenské odborové terminológie prišiel spolu s procesom aproximácie slovenskej legislatívy s legislatívou EÚ a jej prekladom do slovenčiny. Napriek deklarovanej snahe o revíziu a terminologické konzultácie každého preloženého textu Centrálna prekladateľská jednotka nevyužila jedinečnú príležitosť začať so systematickou terminologickou prácou, čo má za následok vysokú nekonzistentnosť textov európskej legislatívy.

⁸ <http://www.vus.sk/iecd/new/Vyklad.asp>

Keďže ani tri roky po vstupe Slovenska do Európskej únie sa situácia nezlepšila, Generálne riaditeľstvo Európskej komisie pre preklad prišlo s iniciatívou Slovenskej terminologickej siete⁹, ktorá chce konkrétnymi terminologickými projektmi prispieť k unifikácii terminologických systémov.

1.5. Predpoklady na tvorbu centralizovanej multiodborovej terminologickej databázy na Slovensku

Potrebu koordinácie terminologickej činnosti zakotvuje **Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk Slovenskej republiky**¹⁰, ktorú schválila vláda SR vo februári 2001, pričom vybudovanie terminologickej databázy v rámci ochrany a rozvoja slovenského jazyka považuje za jednu z prioritných úloh. Text koncepcie uvádza, že „štát si musí zachovať vplyv na jazykovú politiku vrátane jazykovej výchovy. Musí zaručovať ochranu a rozvoj štátneho jazyka, [...] na rozširovanie a popularizáciu vedeckých poznatkov o slovenčine, na vydávanie potrebných jazykových príručiek, terminologických či prekladových slovníkov, učebníc slovenského jazyka a literatúry atď.“¹¹ V časti C nazwanej Terminológia a terminologické komisie sa píše, že „prvoradou požiadavkou je v záujme celej vedeckej a odbornej verejnosti **vybudovať banku termínov** a sprístupniť ju v elektronickej podobe. Je to finančne i personálne náročná úloha vyžadujúca medzirezortnú spoluprácu. Najlepšie odborné predpoklady na budovanie banky dát má jazykovedný ústav“.

Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk síce presne charakterizuje stav terminológie na Slovensku a deklaruje spoločenskú závažnosť projektu centrálnej terminologickej databázy, no konkrétne kroky k jej realizácii kompetentné orgány doteraz neurobili.

Z uvedeného jasne vyplýva, že súčasná situácia vyžaduje **centralizáciu** existujúcich terminologických zdrojov, **koordináciu** terminologickej práce, čo predpokladá **kommunikáciu** a **konsenzus** medzi jednotlivými používateľmi terminológie.

⁹ Pozri <http://www.slovenskaterminologickasiet.eu/> alebo LEVICKÁ, Jana: Zakladajúca konferencia Slovenskej terminologickej siete. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 1, s. 53 – 55.

¹⁰ Koncepciu vypracoval odbor literatúry, knižnej kultúry a štátneho jazyka MK SR.

¹¹ <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/koncepcie-starostlivosti-o-statny-jazyk>

2. História projektu Slovenskej terminologickej databázy a jeho ciele

Súčasná iniciatíva Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, osobitne oddelenia Slovenského národného korpusu, v oblasti terminológie zameraná na ustaľovanie terminologického aparátu jednotlivých vedných odborov sa už viackrát deklarovala na vedeckých fórach v súvislosti s vytvorením všeobecnej databázy prístupnej širokej verejnosti (Levická, 2006 a 2005). Tento typ databázy má všetky predpoklady stať sa prostriedkom na centralizáciu terminologických informácií a koordináciu terminologických aktivít a zároveň ašpiruje aj na vytvorenie priestoru na výmenu informácií a komunikáciu všetkých aktérov procesu terminologickej harmonizácie, v rámci ktorého by bolo zároveň možné dospieť ku konsenzu v prípade sporných otázok.

Projekt Slovenskej terminologickej databázy (ďalej len STD) sa začal koncom roka 2005 prípravnou fázou v podobe analýzy terminologických činností na Slovensku po roku 1989 a následným vypracovaním koncepcie. Štúdium súčasných trendov v terminologickom manažérstve a vývoj terminologických databáz ukázal, že pre potreby slovenskej odbornej i laickej verejnosti je optimálne vytvoriť databázu na korpusovom základe s použitím tezauru EUROVOC ako klasifikačného systému a 11-položkového terminologického záznamu.

2.1. Štruktúra a obsah terminologických záznamov

Ako píše P. Faberová (2006, s. 40), konečným cieľom akéhokoľvek terminologického zdroja je uľahčovať získavanie informácií a poznatkov a podporovať ich výmenu. Preto informácie obsiahnuté v terminologických záznamoch musia byť vnútorne, ako aj navonok konzistentné, t. j. kompatibilné s ostatnými záznamami databázy. Konzistentnosť v jej chápaní predstavuje harmonický tok informácií, prepojenie a usporiadanie jednotlivých zložiek väčšieho celku, ktorým je v tomto prípade databáza¹².

V projekte STD sa táto zásada konzistentnosti premietla do úsilia o skĺbenie formy a obsahu jednotlivých záznamov, k čomu by mali prispieť aj pravidlá editovania. Z obsahovej stránky by mali predovšetkým vylúčiť du-

¹² Coherence signifies the harmonious flow of information, cooperation and order among the components of a larger entity, which in this case would be the knowledge resource.

plicitu terminologických informácií, zabezpečiť princíp komplementarity jednotlivých položiek jedného terminologického záznamu a v prípade definícií odstrániť cirkularitu.

V snahe zaistiť túto dvojitú konzistentnosť sa pri navrhovaní štruktúry terminologického záznamu vychádzalo z prieskumu kategórií terminologických záznamov jednotlivých svetových databáz¹³ a najmä z normy STN ISO 10241 Medzinárodné terminologické normy. Tvorba a úprava.¹⁴ V súlade s overenými postupmi terminologickej *praxe sa* zvažila relevantnosť jednotlivých položiek vzhľadom na cieľového používateľa (potreby terminológa, odborníka, prekladateľa, pedagóga či laika sa pri vyhľadávaní v databáze rôznia) a reálne možnosti projektu. Pri výbere jednotlivých položiek a klasifikácii ich dôležitosti sa prihliadalo aj na výsledky prieskumu potrieb prekladateľov na odborných fórach v roku 2005. Výsledný terminologický záznam pozostáva z 11 položiek, pričom 7 z nich sa považuje za povinné: termín, oblasť, definícia, zdroj definície a kontextu a príbuzné termíny¹⁵:

termín	<i>termín</i>
synonymum	<i>synonymum</i> alebo <i>synonymá</i> heslového termínu oddelené čiarkou, pričom sa za synonymum považuje aj <i>skratka</i> , <i>ortografický</i> či <i>syntaktický variant</i>
oblasť	oblasť, do ktorej sa termín zaraďuje na základe deskriptorov poslednej verzie tezauru Eurovoc 4.2.
definícia	definícia heslového termínu zastupujúceho pojem; preferuje sa tzv. <i>intenzionálna definícia</i> , ktorá sa skladá z najbližšieho nadradeného termínu/pojmu a špecifických príznakov, teda usúvzťažňuje pojem/termín s jedným pojmom/termínom alebo viacerými inými pojmi/termínmi

¹³ Bez ohľadu na účel a cieľového adresáta všetky analyzované databázy obsahujú tieto údaje: 1) termín a definíciu/výklad (IATE a Eurodicautom len fakultatívne), 2. oblasť, 3. zdroj, 4. synonymá, 5. cudzojazyčný ekvivalent.

¹⁴ Norma STN ISO 10241 Medzinárodné terminologické normy. Tvorba a úprava stanovuje zloženie terminologického záznamu, ktorý sa skladá z údajov o termíne (lingvistická stránka), pojme (odborná stránka) a tvorbe samotného záznamu (administratívna stránka).

¹⁵ Opis jednotlivých zložiek terminologického záznamu možno nájsť aj na webovej stránke projektu <https://data.juls.savba.sk/std> pod názvom *Legenda terminologického záznamu*.

zdroj	zdroj definície vo forme skráteného bibliografického záznamu: AUTOR: NÁZOV DIELA, ROK VYDANIA, prípadne adresa webovej stránky
kontext	text, ktorý obsahuje doplňujúce informácie o pojme alebo dosvedčuje používanie termínu
zdroj	zdroj kontextu vo forme skráteného bibliografického záznamu: AUTOR: NÁZOV DIELA, ROK VYDANIA, prípadne adresa webovej stránky
spoľahlivosť	naznačuje pragmatický charakter termínu, pričom je možné vybrať niektorý z týchto kvalifikátorov: odporúčaný, nesprávny, zastaraný, normalizovaný, navrhovaný, legislatívny, neologizmus; počíta sa aj s možnosťou <i>nulového</i> kvalifikátora
príbuzné termíny	vkladajú sa predovšetkým hierarchicky nadradené/podradené termíny alebo hierarchicky rovnocenné termíny
ekvivalent	terminologické ekvivalenty v cudzích jazykoch, ktorých spoľahlivosť a záväznosť vzhľadom na obmedzené možnosti projektu a jeho náročnosť nemožno zabezpečiť ani zaručiť; primárny je anglický ekvivalent, v prípade rozdielov v terminológii aj český
poznámka	priestorovo ohraničený komentár autora/autorov záznamu, ktorý nepatrí do ostatných položiek; má charakter doplnkovej informácie ku ktorejkoľvek časti terminologického záznamu
URL	relevantné URL, vzťahujúce sa na heslový termín, uvádza sa podľa možnosti odkaz na stránky s pravdepodobnosťou dlhodobej existencie (napr. stránky vládnych a iných verejnoprávnych inštitúcií, univerzít, akademických pracovísk)

Vzhľadom na nejednoznačné chápanie niektorých terminologických údajov, konkrétne ide o definíciu, kontext, príbuzné termíny, kvalifikátory, ekvivalent a poznámku, môže ich výber a vkladanie do terminologického záznamu predstavovať problém. Z tohto dôvodu je nevyhnutné presne určiť ich povahu.

A. Definícia predstavuje mikrosystém skladajúci sa z hierarchizovaných príznakov pojmu a ich vzájomných vzťahov. Ako kľúčová informácia každého terminografického projektu slúži zároveň na **odlíšenie príbuzných pojmov** a umožňuje aj **identifikovať miesto** pojmu definovaného v rámci konkrétneho pojmového systému, pričom je špecifická pre každú odbornú oblasť¹⁶.

Najznámejším druhom definície je aristotelovská definícia uvádzajúca najbližší nadradený druh pojmu a špecifické príznaky, teda usúvzťažňuje pojem/termín s jedným alebo viacerými inými pojmami/termínmi. Ide o tzv. ideálnu definíciu, ktorá sa v praxi všeobecnej lexikografie vždy prezentovala ako vzor, pričom by mala zodpovedať viacerým kritériám. V súčasnosti sa najčastejšie uvádza ako **intenzionálna (klasická) definícia**¹⁷. Nevyklučuje sa však, že STD bude obsahovať aj iné typy definícií v závislosti od potrieb a charakteru konkrétnej vednej oblasti, napríklad partitívne, funkčné, procesuálne či extenzionálne definície.

Podľa S. Pavelovej a D. Noletovej (2001, s. 47) definícia patrí k tzv. textovým dokladom terminologického záznamu spolu s kontextom, poznámkami a príkladmi. Tieto textové doklady by nemali opakovať rovnaké informácie, ale by sa mali vzájomne dopĺňať, keďže ich úlohou je pomôcť používateľovi pochopiť pojem, na ktorý termín odkazuje, a prirodzene, čiastočne aj časť pojmovej sústavy, do ktorej sa zaraďuje.

B. Kontext sa v terminológii (ISO 1087-1: 2000) definuje ako „text, ktorý ilustruje používanie pojmu alebo ktorý dosvedčuje používanie pomenovania“, prípadne (ISO 12620: 1995) ako „text ilustrujúci termín v jeho jazykovom prostredí“.

V rámci cieľa terminologického výskumu alebo výsledného terminologického projektu sa rozoznávajú štyri druhy kontextov: definičný, encyk-

¹⁶ Podľa A. Reya (1992, s. 99) sa pri formulovaní definícií musia v rámci disciplín prírodných a technických vied dodržiavať existujúce zvyklosti, preto sa definície toho istého pojmu od rôznych autorov či v jednotlivých slovníkoch veľmi podobajú. Na druhej strane v spoločenských, ekonomických a právnych vedách je diverzita definícií jedného pojmu obrovská, pričom sa odvíja od historického, kultúrneho a právneho kontextu inštitúcie alebo krajiny, v ktorej sa pojem používa.

¹⁷ **Intenzionálna definícia** – najbližší nadradený pojem k definiendu (tzv. *genus proximum*, trieda, do ktorej heslové slovo/termín vstupuje ako prvok) a k tomu minimálne jeden rys charakteristický pre definiendum (tzv. *differentia specifica*, ktoré vyjadrujú odlišnosť/odlišnosti od iných členov tej istej triedy).

lopedický, lingvistický a jazykový, pričom treba podotknúť, že v mnohých prípadoch sa rozdiely medzi poslednými dvoma stierajú. *Definičný kontext* „obsahuje podstatné informácie o pojme“¹⁸, ale na druhej strane nevykazuje formálne stránky vyžadované pri definícii (ISO 12620: 1995). V prípade, že sa tento kontext rozširuje aj o ďalšie charakteristiky pojmu, označuje sa ako *encyklopedický kontext*.

Lingvistický kontext predstavuje doklad zvyčajného použitia termínu a jeho správania v jazyku – najčastejšie vypovedá o syntaktických konštrukciách a najcharakteristickejších kolokáciách, v ktorých sa heslový termín vyskytuje.

Napokon je tu *jazykový kontext*, ktorý možno stotožniť s lexikografickým *príkladom* alebo *exemplifikátom*. Predstavuje textový doklad existencie termínu, no neobsahuje pojmové či jazykové informácie.

Pokiaľ ide o relevantnosť uvedených druhov kontextov, najdôležitejší je definičný kontext, ktorý hrá v terminologickom zázname nezastupiteľnú úlohu v prípade neexistencie funkčnej definície. V projekte STD, ktorý má ambíciu osloviť nielen odbornú, ale aj laickú verejnosť, nemožno prehliadnuť význam encyklopedického kontextu.

C. Zahrnutie kvalifikátorov vyjadrujúcich pragmatické a štylistické charakteristiky termínu sa musí v súčasnosti zväziť pri každom projekte terminologickej databázy. Ide síce o doplnkový údaj, pomáha však používateľovi zaradiť a použiť termín v adekvátnej komunikačnej situácii, prípadne ho upozorniť na temporálny štatút terminologickej jednotky. Pomerne podrobne je táto problematika rozpracovaná v normách ISO, napríklad v norme *ISO 12620: 1995*, ktorá uvádza týchto sedem kvalifikátorov termínu:

1. *standardized* (normalizovaný),
2. *preferred* (odporúčaná),
3. *admitted* (tolerovaná),
4. *deprecated* (neodporúčaná),
5. *superseded* (nahradený),
6. *legal* (právny),
7. *regulated* (definovaný zákonom alebo vládnym nariadením; zákonný).

¹⁸ Za podstatné informácie sa považujú základné príznaky objektu, jeho funkcia/funkcie, dôsledky udalosti/deja a pod.

Metodológia terminológie z dielne švajčiarskej spoločnosti *Conférence des Services de traduction* z roku 2002 *Recommandations relatives à la terminologie* rozoznáva päť binárnych opozícií kvalifikátorov, pričom oproti norme ISO rozoznáva navyše tieto kvalifikátory:

1. *officiel/non officiel* (oficiálny/neoficiálny),
2. *désuet/nouveau-néologisme* (zastaraný/nový – neologizmus),
3. *confirmé/non confirmé – proposition* (doložené použitie/nedoložené použitie – navrhovaný).

Projekt STD predpokladá možnosť výberu z týchto ôsmich kvalifikátorov: *odporúčaný*¹⁹, *nesprávny*, *zastaraný*, *normalizovaný*²⁰, *navrhovaný*, *frekvencovaný*, *legislatívny*²¹, *neologizmus*. Krátko po začatí skúšobnej prevádzky sa potvrdilo, že počet a typ kvalifikátorov je dobré upravovať podľa potreby. V novej verzii databázy sa totiž výber kvalifikátorov rozšíri o ďalšie dva: eurolegislatívny a profesionalizmus.

D. Príbuzné termíny. V tejto časti terminologického záznamu sa môžu nachádzať termíny, ktoré sú s heslovými termínmi vo vzťahu

1. hierarchie – zahŕňajú predovšetkým vzťahy na princípe druhovosti (druh/typ), kam sa zaraďujú **hyperonymá** a **hyponymá** (nadradené/podradené termíny), a inklúzie (**časť**, teda **partitívne** alebo **meronymické vzťahy**²², ktoré možno ďalej členiť na objekt/prvok, celok/zložku, hmotu/výsek, objekt/zložku, činnosť/fázu atď);

2. nehierarchie – **antonymá** (vyjadrujú kontrast), **izonymá/kohyponymá** (vyjadrujú zhodu alebo rovnakú úroveň v rámci hierarchie).

Navyše vďaka technickým možnostiam sú všetky príbuzné termíny v zázname hyperlinkami, takže používateľ má ihneď k dispozícii doplnkové informácie o samotnom termíne, ako aj o časti terminologickej sústavy, do ktorej termín prináleží.

E. Pole vyhradené cudzojazyčným ekvivalentom sme zaradili k fakultatívnym, a to z toho dôvodu, že uvedenie ekvivalentu považujeme za neúplnú, niekedy až bezvýznamnú informáciu, ak ho nesprevádza aspoň definícia v danom jazyku. Vzhľadom na obmedzené možnosti projektu a jeho nároč-

¹⁹ Termín schválený a odporúčaný terminologickou komisiou ISO 12620: 1995.

²⁰ Termín definuje norma/norma.

²¹ Termín definuje zákon alebo vyhláška.

²² Z gréckeho *meros* – časť.

nosť takáto obsiahlosť v prípade cudzojazyčného ekvivalentu neprichádza v STD do úvahy. V kultúrne determinovaných odborných oblastiach, ako je napríklad právo, navyše sa vynára ďalšia komplikácia – jedinečnosť právneho systému konkrétnych jazykových spoločností, čo neprípúšťa alebo výrazne sťažuje vzájomnú ekvivalentáciu existujúcich termínov, napríklad anglickej a slovenskej právnej terminológie.

F. Posledné políčko s pracovným názvom **poznámka** je určené na priestorovo ohraničené informácie alebo komentár autora, resp. autorov záznamu, ktorý nepatrí do ostatných položiek. Norma ISO 1087-1: 2000 ju definuje ako výpoveď obsahujúcu doplnkové informácie ku ktorejkoľvek časti terminologického záznamu²³.

2.2. Korpusová báza projektu STD

Korpusový základ projektu STD má dvojité opodstatnenie – zázemie **oddelenia Slovenského národného korpusu**²⁴, v ktorom koncepcia vznikla, a predovšetkým súčasný príklon terminológie ku skúmaniu terminologických sústav na základe reprezentatívnej vzorky odborných textov, teda nie na podklade malých glosárov a individuálnej excerpcie ad hoc. Textová informácia totiž poskytuje jediné spoľahlivé údaje potrebné na tvorbu a revíziu terminologických záznamov a zároveň svedčí o zmenách v terminologických sústavách.

Koncepcia STD predpokladá využitie **primárnych odborných textov** Slovenského národného korpusu a ich postupné doplnenie o texty odporúčané odborníkmi danej oblasti so zreteľom na dátum ich vzniku. Práve tieto texty sa plánujú využiť na automatickú extrakciu termínov ako zdroj definícií a kontextov.

2.3. Makroštruktúra STD

Makroštruktúrou STD rozumieme klasifikačný systém, pomocou ktorého sa budú triediť a organizovať jednotlivé terminologické záznamy databázy. Jeho výber determinovala predpokladaná spolupráca s už spomínanou cen-

²³ Note – énoncé qui donne des informations complémentaires sur toute partie d'un article terminologique.

²⁴ <http://korpus.juls.savba.sk>

trálnou databázou IATE, ktorá používa tezaurus **EUROVOC 4.2**²⁵. Ten v súčasnosti obsahuje 21 základných oblastí a 127 tzv. mikrotezaurusov, v ktorých figuruje 6 645 deskriptorov (ide o hyperlinky), usúvzťažnených 6 669 hierarchickými a 3 636 asociatívnymi vzťahmi. Nedostatkom EUROVOC-u je fakt, že niektoré oblasti sú prepracovanejšie než iné, pretože sa bezprostrednejšie týkajú záujmov Európskej únie (napríklad tu nájdeme názvy regiónov každého z členských štátov, ale nijaký názov regiónu nečlenského štátu).

3. Realizácia projektu STD

Ako sme už spomenuli, jedným z cieľov STD je aj zhromažďovanie terminologických zdrojov v rôznych formách²⁶. V máji 2007 sa prikočilo ku skúšobnej fáze projektu a k preverovaniu navrhutej koncepcie pomocou terminologických zdrojov z časopisu Kultúra slova dostupných z hľadiska autorských práv. Tieto zdroje obsahujú viacero kategórií terminologických informácií, ktoré sa podľa koncepcie majú vkladať do terminologického záznamu. Vo väčšine prípadov v nich možno nájsť termín a aj definíciu, menej často synonymum, niektoré zahŕňajú aj príbuzné termíny, v prípade bilingvizmu dokonca aj klasifikáciu týchto príbuzných termínov.

3.1. Problematika zlad'ovania terminologických záznamov

Napĺňanie STD už existujúcimi terminologickými zdrojmi predpokladalo v prvom rade kvalitatívne hodnotenie týchto zdrojov a následnú klasifikáciu v nich obsiahnutých terminologických informácií. Pozornosť sa preto musela upriamiť na zladenie formy aj obsahu jednotlivých terminologických záznamov, výsledkom čoho bolo identifikovanie položiek a javov, ktoré treba odstrániť alebo opraviť, a takisto sa pomerne veľa času venovalo a bude venovať dopĺňaniu povinných položiek, ktoré pôvodné zdroje neobsahovali.

Samostatnú kapitolu predstavuje vyriešenie otázky terminologických homonym/polysém²⁷, čo sme v STD dosiahli ich odlíšením číslami v registri

²⁵ http://europa.eu/eurovoc/sg/sga_doc/eurovoc_dif!SERVEUR/menu!prod!MENU?langue=SK

²⁶ Podobne začínala napríklad aj quebecká databáza *Grand dictionnaire terminologique*.

²⁷ Hoci rozdiel medzi polysémiou a homonymiou sa v lingvistiky považuje za významný, v terminologickom manažérstve je podružný, pretože oba javy majú za následok to isté pragmatické správanie slova: tá istá jazyková forma označuje viac než jeden pojem. V terminologických databázach sa nazývajú „duplicitnými termínmi“, pretože to isté jazykové označenie sa môže objaviť dva- i viackrát a vždy s iným významom (Schmitz, 2006).

termínov, čiže v tzv. názve stránok (napr. *bilingvizmus I*), nie však v položke heslového termínu v konkrétnom zázname. Na rozdiely medzi jednotlivými homonymami a samotnými pojmami pritom poukazujú definície, poznámky a aj hyperlinky v podobe synonym a príbuzných termínov.

Už v skúšobnej fáze projektu sme narazili na problematiku duplicity záznamov, ktorá bude s rozširovaním STD čoraz vypuklejšia. Identifikovaných 10 duplicitných záznamov sme zlúčili, keďže v definícii vykazovali len minimálne rozdiely a vo všetkých prípadoch sme sa mohli prikloniť k tomu záznamu, ktorého definícia pochádzala zo slovenskej legislatívy.

Odhladnuc od frekventovaných prehreškov proti slovenskému pravopisu a syntaxi, najväčšie nedostatky jednotlivých kategórií terminologických informácií sme zistili pri definíciách. Osobitné problémy predstavuje aj zaraďovanie termínov do príslušných oblastí.

3.1.1. Oblasť

Pri doterajšom vyplňaní položky OBLASŤ sa ukázalo, že deskriptory EUROVOC-u sa veľmi ťažko ekvivalentujú s veľmi podrobnou klasifikáciou úzko špecializovaných glosárov, ktoré sme použili na skúšobnú prevádzku. Napríklad pri oblastiach, ako je *ochrana budov*, *kriminálnika* alebo *telesná príprava* z glosára *BEZPEČNOSTNOPRÁVNEJ TERMINOLÓGIE* sme sa museli uspokojiť s vyšším stupňom klasifikácie a abstrakcie, t. j. *verejná bezpečnosť* v prvom prípade a *boj proti zločinu* v ostatných dvoch prípadoch.²⁸

V snahe zachovať informáciu o podrobnejšej klasifikácii a zároveň nestratiť možnosť výmeny terminologických informácií, ktorá predpokladá použitie EUROVOC-u, plánuje sa v STD zaviesť možnosť dvojitého označovania oblasti – jedno pre EUROVOC a druhé pre pôvodnú klasifikáciu už existujúcich, ale aj nových terminologických zdrojov.

3.1.2. Definícia

Najzávažnejšie chyby v obsahu predstavujú tzv. definície do kruhu a definície zahŕňajúce tautologické výrazy a cudzie slová, ktoré nie sú v STD

²⁸ Používanie EUROVOC-u v databáze IATE nie je vždy jednotné. Napríklad IATE zaraďuje termín *služobný pes* do sféry verejnej bezpečnosti, ale aj trestného práva, colnej politiky a prírodných a aplikovaných vied. Niektoré záznamy sa, možno dočasne, klasifikujú deskriptorom ZIADNA OBLASŤ.

definované, čím sa zásadne znižuje ich výpovedná hodnota. Viaceré terminologické zdroje obsahovali informácie, ktoré bolo treba presunúť z položky *Definícia* do položky *Poznámka*, keďže nešlo o vysvetlenie ani opis pojmu.

Zrozumiteľnosť a prehľadnosť definície v mnohých záznamoch narúšala jej neprímeraná dĺžka²⁹. Pri zladzovaní formálnej stránky sa editovanie zameralo aj na odstraňovanie pomocných slovies a veľkých písmen na začiatku a bodiek na konci definícií.

Niektoré existujúce definície možno pozmeniť čo do obsahu po konzultácii s pôvodnými autormi.

Z týchto analýz možno vyvodit' smerodajné závery pre pripravované terminologické projekty, v rámci ktorých sa budú tvoriť nové záznamy vrátane definícií.

3.2. Súčasný stav Slovenskej terminologickej databázy

Zatiaľ stále ešte skúšobná verzia STD obsahuje viac ako 3000 terminologických záznamov zoskupených do 9 kategórií: astronómia, bezpečnostno-právna oblasť, civilná ochrana, migračná politika, požiarna ochrana, korpusová lingvistiká, frazeológia, bilingvizmus, stavebníctvo. V terminologických záznamoch zatiaľ nefigurujú všetky terminologické údaje, ako ich zakotvuje koncepcia STD – väčšinou obsahujú heslový termín, definíciu, zdroj definície, zriedkavejšie synonymum a niektoré aj príbuzné termíny a poznámku.

4. Rozširovanie projektu STD

V ďalších etapách sa rozširovanie a obohacovanie STD bude uskutočňovať tromi spôsobmi:

1. tvorbou nových záznamov v rámci samostatných terminologických projektov (v súčasnosti prebieha spolupráca v oblasti sociálnej ochrany; ďalší prísľub spolupráce prišiel z radov informatikov, lekárov, historikov atď.),
2. preberaním a úpravou existujúcich terminologických zdrojov, na ktoré projekt získava autorské práva (napr. spolupráca s Ekonomickou knižnicou),
3. výmenou terminologických záznamov s databázou IATE.

²⁹ Výnimku tvoria spravidla veľmi dlhé tzv. právne definície, teda tie, ktoré sú priamo citáciou zákona.

V roku 2008 sa STD zväčší o približne 1200 záznamov z oblasti sociálnej ochrany a 1300 záznamov zo šachovej terminológie. Zároveň sa STD plánuje rozšíriť o prioritné oblasti práva, techniky a ekonómie. Práve zladovanie a aktualizácia čiastkových systémov ekonomickej terminológie je cieľom projektu VEGA, ktorý bol podaný v marci 2008. Aj po skončení skúšobnej prevádzky bude STD voľne prístupná verejnosti, možnosť upravovať a validovať terminologické záznamy sa obmedzí na registrovaných používateľov.

LITERATÚRA

BÉJOINT, Henri: La définition en terminographie. In: Aspects du vocabulaire Ed. Arnaud P. J. L. – Thoiron, Ph. Presses universitaires de Lyon: 1993, s. 19 – 25.

BESSÉ, Bruno de: La définition terminologique, In La définition. Centre d'études du lexique, Paris: Larousse 1990, s. 252 – 261.

DUBUC, Robert: Termium: System description. In: Meta, 1972, roč. 17, č. 4, s. 203 – 219.

FABER, Pamela – ARARÚZ, León – VELASCO, Juan Antonio Prieto – REIMERINK, Arianne: Linking Images and words: The description of specialised concepts. In: International Journal of Lexicography, 2006, roč. 20, č. 1, s. 39 – 65.

ISO 10241 (1992): Normes terminologiques internationales. International Organization for Standardization.

ISO 12620 (1999): Aides informatique en terminologie. International Organization for Standardization.

ISO 1087-1 (2000): Travaux terminologiques – Vocabulaire. International Organization for Standardization.

ISO 12620 (1999): Aides informatique en terminologie. International Organization for Standardization.

KOCOUREK, Rostislav: Essais de linguistique française et anglaise: mots et termes, sens et textes = Essays in French and English linguistics : word and terms, meanings and texts. Louvain, Paris; Sterling: Peeters, 2001. 444 s. ISBN-10: 9042910011

LEVICKÁ, Jana: Teoretické východiská budovania terminologickej databázy. In: Odborný preklad. 2. Ed. J. Šoltýs. Bratislava: AnaPress/Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry 2006, s. 73 – 81.

LEVICKÁ, Jana: Proces ustáľovania terminologických sústav a prínos terminologických databáz. In: Vedecká rozprava k problémom terminológie obchodu, obchodných vied a marketingu obchodu. Ed. K. Viestová. Bratislava: Ekonomická univerzita 2005, s. 22 – 29.

LEVICKÁ, Jana: Zakladajúca konferencia Slovenskej terminologickej siete. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 1, s. 53 – 55.

L'HOMME, Marie-Claude: A Look at some Canadian Contributions to Terminology. In Picht, H. (ed.). *Modern Approaches to Terminological Theories and Applications*, Linguistic Insights, Bern: Peter Lang 2006, s. 55 – 75. Dostupné z [cit. 2008-11-02].

MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: VEDA 1991. 192 s.

PAVEL, Silvia – NOLET, Diane: Handbook of Terminology. Translation Bureau 2001. Dostupné z <http://www.translationbureau.gc.ca> [cit. 2008-12-03].

Recommandations relatives à la terminologie / [éd.:] CST [Conférence des Services de traduction des Etats européens, Groupe de travail terminologie et documentation]. 2., oprav. vyd. Berne: Chancellerie fédérale, Section de terminologie : disponible auprès de: OFCL 2002. 112 s.

REY, Alain: Terminologie – noms et notions. 2. oprav. vyd. Paris: Presses universitaires de France 1992. 127 s.

ROGERS, Margaret: Terminology, term banks and termbases for translation. In: Brown, Keith (Ed.): Encyclopaedia of Language and Linguistics. 2. vyd. Online-Version. 2006, s. 588 – 591.

SAGER, Juan Carlos: A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 1990. xii + 252 s.

SCHMITZ, Klaus-Dirk: Terminology and Terminological Databases. In: Brown, Keith (Ed.): Encyclopaedia of Language and Linguistics. 2. vyd. Online-Version. 2006, s. 578 – 587.

WRIGHT, Sue-Ellen – BUDIN, Gerhardt. (eds): Handbook of terminology management.

Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 2001. 372 s.

<http://www.termium.com>

<http://www.grandictionnaire.com>

KS